

УЪЧЮНЧЮ КЛАСС
ГЪАЗИР ПЛАНГЪА ГЁРЕ ТОЛУ ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ
Кюлай ва бишев.

Мени бир талгъыр кюлайым да, бишевюм де бар. Бир гюн кюлай бавда ятып тура эди. Бишев, чырдан атылып, ону уьстюне тюшдю. Кюлай, сесгенип туруп, ону артындан чапды. Бишев буса бийик терекге минди ва, гёзлерин де йыртыллатып, тюклерин де тургъузуп, мавулламагаъа башлады. Кюлай гъаплады, атылды, тек бишевге бир зат да этап болмады. Бир-бирде буса кюлайым да бишевюм де ярашып ойнайлар. (56 сёз).

(А. Межитовгъа гёре).

План:

1. Мени нем бар?
2. Кюлай бавда ятып турагъанда бишев не этди?
3. Кюлай артындан чапгъанда бишев не этди?
4. Бишев де, кюлай да гъар заман шолай ойнаймы?

Къыйын сёзлер: кюлай, тура эди, бир-бирде, мавулламагаъа.

Эшек ва ат.

Биревню эшеги де, аты да болгъан. Бир гюн олар, юк гётерип, тик ёл булан гетип бара болгъан. Эшекни югю авур болгъан. Ол атдан озюню югюнден биразны алсын деп тилеген. Ат бугъар кёмек этмеген. Бираздан эшек ёлда йыгъылып оылген. Еси эшекни югюн де, терисин де атгъа юклеген. Ёлдашына кёмек этмей, ат шолай балагъгъа тарыгъан. (56 сёз).

План:

1. Эшек де, ат да тик ёлдан бара.
2. Эшек атдан кёмек тилей.
3. Ат кёмек этмей.
4. Эшек арып оьле.
5. Ёлдашына кёмек этмегенде атгъа балагъ геле.

Къыйын сёзлер: биревню, еси.

Тюз языв: югю деген сёзде **ю** гъарпланы язылышы ва айтылышы.

Кирпи ва бёрю.

Кирпи, емишлер де жыйып, уясына кыйтып геле болган. Бирден огъар бёрю ёлугъуп кала. Кирпи огъар ёл берген. Тек бёрю кирпини емишлерин чыгарып алмагъа суйген. Ол кирпини уьстуне атылган. Кирпи буса, башын да ичине гийирип, дём-дёгерек болуп кала. Кирпини тегенеклери бёрюню бурнуна гире. Бёрю авуртганлыкдан улуй ва ерде ятып авнап йибере. Кирпи буса, емишлерин де алып, паракат уясына гете. (61 сёз).

План:

1. Кирпи, емишлер де жыйып, кыйда бара болган?
2. Огъар не ёлукъган?
3. Бёрюню гёргенде кирпи не этген?
4. Бёрю не этген? 5. Кирпи бёрюден нечик сакланган?
6. Бёрю тийишлисин ала.

Тюз язув: бёрю деген сёзде ё, ю гъарпланы язылышы ва айтылышы.

Къаракъуш бала.

Бир къаракъушну баласы болган. О гъар заман баласына, учмассан деп, буварып гете болган.

Бир гюн къаракъуш бала эки ягъына къарай. Къараса, озьонден гиччи жанлар да учуп айлана. Къаракъуш бала ерге багъып атылган. Учуп болмайган къаракъуш бала аякъларын сындырмагъа аз къалган.

Анасы гелип, ону уясына салган ва айтганны этмегенге урушган. «Гиччи жымчыкълар да учаганда, мен уямда турмагъа уяла эдим», – деген къаракъуш бала. (56 сёз). *М. Къадыров.*

План:

1. Къаракъуш баласына не буварып гете болган?
2. Бир гюн къаракъуш бала не гёре?
3. О не эте?
4. Къаракъуш урушганда баласы огъар не деп айта?

Тюз язув: къаракъуш бала, гиччи, уллу. Сыпатлыкъланы язылышы (къатты, аччы, исси).

Ченгертки.

Бир ченгертки язда сарнай, чечекден чечекге атыла туруп, кыышгъа азыкъ жыймай.

Кыышны гюнлери етип геле. Сувукъ бола, кяр ява. Ченгертки озыуне азыкъ табып болмай. О ач ва сувукъ бола.

Ченгертки, не этегенин билмей, хомурсгъаны ягына бара ва ондан озыуне ашамагъа зат тилей. Хомурсгъа тамаша бола. Сонг ченгертки, язда ишлемей, ойнап тургъанны биле. Хомурсгъа булай айта: «Яз сарнадынг буса, кыышда бийирсен». (61 ссз).

Гъазирлик иш гысапда яшлагъа И.А.Крыловну баснясыны хабарын айтдырмагъа ярай.

Артагъы предложение савлай доскагъа языла. Охувчулар планны ахырынчы пунктуна жавап берегенде доскадан гёчюрюп алалар.

План:

1. Ченгертки язда кыышгъа азыкъ жыймай.
2. Кыышны гюнлери геле.
3. Ченгертки азыкъ.
4. Ченгертки хомурсгъагъа ашамагъа зат тилей бара.
5. Хомурсгъаны жавабы.

Кыыын сёзлер: ченгертки, хомурсгъа, азыкъ.

Тюз азыв: ж гъарпны азылышы ва айтылышы.

Акъ бабиш.

Бир акъ бабиш, балаларын да артына тагъып, ёл булан бара болгъан. Буланы ёлун къыркъып, бир уллу гамиш токътап къала. Гамиш ёлдан таймай. О башын силлей, танавларын оькюрте. Бабиш балалар бек кьоркъалар. Бабиш балалар шинче-шинче, бутлары инче-инче. Олар гамишге не этип бола? Бирден яшлар чабып етишдилер. Олар гамишни къувалады. Акъ бабишге, ону балаларына ёл ачылды.

Бабиш балалар шулай йырлай туруп гетдилер: «Биз гиччинева бакъ-бакъбыз, оьзенге баражакъбыз!» (65 сёз).

(А. Акъаевге гёре).

Тувра сёзю булангъы артдагъы жумла доскагъа языла.

План:

1. Акъ бабиш ёл булан бара.
2. Ёлну гамиш къыркъа.
3. Яшлар етишип геле, гамишни гъайдай.
4. Бабишлер йырлай туруп оьзенге гетелер.

Къыйын сёзлер: бабиш, гамиш.

Жайранны баласы.

Ракетчиклени чатырлары авлакьда ерлешген болгъан. Жайранны баласы чатырланы арасына гелип къалгъан. О нечик гелгенни бирев де билмей. Ракетчиклени бириси ону тапгъан. Бу не жан экен деп, тамаша болгъан. Назик бутлары булангъы гидивге ошайгъан бир гъайван. Ёлдашлары гелип, о жайранны баласы экенни айтгъан.

Жайран бала бек ач болгъан. Тюкен ачылгъандокъ, бир солдатны йиберип, уллу эмизлик гелтирелер. Жайран бала эмизликден бек иштагъланып сют ичмеге башлагъан.

Жайран бала ракетчиклер булан яшап къала.

План:

1. Ракетчиклени чатырлары.
2. Чатырлагъа жайран бала геле.
3. О нечик жан болгъан?
4. Ракетчиклер жайран баланы тойдура.
5. Жайран бала ракетчиклер булан яшап къала.

Къыйын сёзлер: ракетчиклер, бирев де, жайран бала, эмизлик.

Чубурув.

Язбашда сиривлени тавдагъы отлавлагъа гёчюре. Чубурув юртгъа ювукъдан оьте. Сирив юрт ягъагъа етишгенде, юртлулар адамларын къаршылама чыгъа.

Уьчюнчю классда охуйгъан Набини атасы къойчу болуп ишлей.

Наби де сют акъ гидивю булан атасыны алдына чыкъды. Тюшге таба юрт ягъагъа кёп халкъ жыйылды. Наби атасын арекденокъ таныды, къучакълама чапды. Авул-хоншу оланы янына гелди. Акъ гидив, сююнюп, ойнакълап айлана, ари-бери чаба. Адамланы сюзме суюе, ойнай.

Ахшам болгъанда Наби къойчулар булан чубурувгъа гетди.
(72 сёз).

(М. Ягъияевге гёре)

План:

1. Чубурув къайдан оьте?
2. Къойчуланы кимлер къаршылай?
3. Наби кимни алдына чыкъды?
4. Ол атасын нечик къаршылады?
5. Акъ гидив не этди?
6. Наби чубурувгъа гете.

Къыйын сёзлер: чубурув, сиривлер, арекденокъ, ойнакълап.

Муса.

Агъмат деген кьойчу махиде яшай болгъан. Бир керен ону ягъына юртда охуйгъан уланлары геле. Бири – Муса, бири – Магъаммат. Мусагъа он дёрт йыл бола, Магъамматгъа буса сегиз йыл бола.

Ахшам Агъмат, сиривден кьайтып, уланлары да булан юхламагъа ята. Гече бирден ер тербенип йибере. Атасы уянып, Мусагъа тез кьыргъа чыкьмакьны буюра. Муса кьыргъа чыгъа. Атасы, Магъамматны да алып, чыгъа турагъанда уй ава ва оланы басдыра. Муса бу ишни гёрюп, адашып токьтамай. Ол кьоллары булан топуракьны чалт-чалт хоталамагъа башлай. Муса шолай атасын ва инисин кьутгъара. (83 сёз).

(А. Гьамитовгъа гёре).

План:

1. Агъмат кьайда яшай болгъан?
2. Ону ягъына ким гелген?
3. Агъматны уланларыны атлары кимдир?
4. Олагъа гьарисине нечешер йыл бола?
5. Ахшам ятгъанда не бола?
6. Муса атасын ва инисин нечик кьутгъаргъан?

Къыйын сёзлер: махи, хоталамагъа.

Денгиз ягъа.

Гёк толкъунлу гёзел Каспийни ягъасында ерлешген пионер лагерлерде кёп яшлар ял ала. Совет Союзну Игити Магъаммат Гъажиевни атындагъы «Якорёк» деген лагерь къурулгъанлы кёп болмай. Башлапгъы вакътилерде мунда эллиге ювукъ яш гелген болгъан. Гъали буса мунда эки юзден де артыкъ яш ял ала. Пионерлер, охувчу яшлар озлени ял алагъан заманын бек къужурлу озгередер. Олар денгизде юзме уйрене, къызгъан къайырда ята, ойнай, къувана.

Лагерге Болгария, Венгрия, Польша йимик уълкелерден де кёп яшлар ял алма геле. (75 сёз).

(«Къарчыгъа» журналдан).

План:

1. Яшлар къайда ял ала?
2. «Якорёк» деген лагерге кимни аты къоюлгъан?
3. Мунда нече яш ял алма бола?
4. Пионерлер ял алагъан заманын нечик озгередер?
5. Лагерге не йимик уълкелерден яшлар геле?

Къыйын сёзлер: «Якорёк», элли, Болгария, Венгрия, Польша.

Океанда янгыз.

1.Бир къарангы гече бизин геме Африканы ягъаларындан бара эди.

2.Бирден моряклар йылайгъан тавуш эшитдилер. Прожекторну якъгъанда, бир къайыкъ гёрюндю.

3.Къайыкъда негр яш гёрюндю. Ол гъалдан тайгъан. Врач огъар кёмек этген.

4.Сегиз гюн алда яш балыкъ тутмагъа деп чыкыгъан болгъан. Гючлю ел къайыгъын ягъадан йыракъгъа алып гетген.

5.Геме, ёлундан къайтып, яшны яшайгъан ерине етишдирди. (53 сёз).

1.Бизин геме къайдан бара эди?	Африканы ягъаларындан
2. Бирден моряклар не эшитдилер?	йылайгъан тавуш
3.Прожекторну бакъдыргъанда не гёрюндю?	бир къайыкъ негр яш, кёмек этдилер
4. Къайыкъда ким бар эди? Врачлар не этдилер?	
5. Сегиз гюн алда яш не этмеге чыкыгъан болгъан? Гючлю ел не этген?	балыкъ тутмагъа йыракълагъа алып гетген
6.Геме, ёлундан къайтып, не этген?	яшны яшайгъан ерине етишдирген

Къыйын сёзлер: океан, Африка, моряк, прожектор, негр.

Айбала ва абайы.

Айбала бишлакъ чудуну ытесиз кёп сюе. Абайы этген чудулар огъар айрокъда татли тие. Айбаланы абайыны чудуларындан да ону хабарлары иштагъландыра. Гиччи эркъардашы да, Айбала да огъар гъар гюн ахшам тынглай. Сонг юхламагъа яталар.

Бир керен эркъардашы аякъларын жувмай ятып къалгъан экен. Айбала, ону билип, яшны тургъузмагъа къарады. Яш турмагъа сюймей. Ол Айбалагъа: «Дагъы гече эки керен жувуп къоярман», – деп тилей. Огъар Айбала, озокъда, рази болмай. (69 сёз).

(А. Устархановгъа гёре).

План:

1. Айбала нени кёп сюе?
2. Абайыны чудуларындан да бек о неден иштагълана?
3. Айбала да, эркъардашы да къачан юхламагъа яталар?
4. Гиччи эркъардашы Айбаланы нечик алдатмагъа сюйдю?

Къыйын сёзлер: айрокъда, озокъда, эркъардашы.

.

Дежурный.

Бир гюн бизин класс школада дежурный эди. Бадабиев Осман бир классны тергеп чыкыгъанда сегизинчи классны охувчусу Темишни гёре. Темиш, кампет кагъызын коридоргъа да ташлап, гетип бара болгъан. Осман, ону артындан етишип, кагъызын гётермекни тилей. Темиш огъар гиччи деп, тергев бермей юрюп тура. Шу кюйде булар школадан да чыгып барагъанда директор ёлугъуп къала. О ишни гъакъыкъатын англай ва Темишни къайтарып гелтирип, ташлагъан кагъызын алдыра. (64 сёз).

(А. Устархановгъа гёре).

План:

1. Бадабиев Осман кимни гёре?
2. Темиш не этип гете?
3. Осман ондан не суюе?
4. Темиш огъар неге тынгламай?
5. Олагъа ким ёлугъа?
6. Директор не эте?

Къыйын сёзлер: дежурный, кампет, гъакъыкъатын.

Таш улан.

Кёп бырынгъы заманларда Дагъыстангъа душманлар чапгъын этген. Душман асгерлер къургъакъ ерлерде, сув табып болмай, бек инжинген. Сув излей туруп, булар къойлар багъып турагъан бир яшгъа ёлугъа. Бу къойларын сув ичирмей турмайдыр деп, душманлар яшгъа булакъны гёрсетмекни буюра. «Мен душманлагъа бир тамчы сув да бермесмен!» – дей къойчу яш. Душманлар, ачувланып, муну тутмагъа деп тийгенде, къойчу яш ташгъа айланып къала. (60 сёз).

(Халкъ ёмакъдан).

План:

1. Дагъыстанда душманлар.
2. Душманлар сувсуз инжинген.
3. Олар къойчу яшгъа ёлугъа.
4. Яшдан душманлар не суюе?
5. Яш нечик жавап бере?
6. Душманлар тутмагъа суюгенде яшгъа не бола?

Аталар ва уланлар.

Бу тезги заманларда болгъан иш.

Ашлыкъ къайтарывну вакътиси. Яйны яллав гюнлерини бири. Юртлу Аскер деген гиши озюнню уланы Элдар да булан юрт агда, иннырда, будайны бюртюгюн айырып тура. Заввал тюшде Элдарны къатыны булагъа аш гелтире. Анасы булан Элдарны уланъяшы да гелип къала. Исси гюн чю. Элдар, яшны башын ялан гюрюп, гюн биширер деп, огъар озюнню бёркюн гийдире.

Бу ишни гюрюн турагъан Аскер де озюнню бёркюн Элдаргъа гийдире. Элдар, тамаша болгъанны гюрюп, атасы: «Шо яш сагъа аявлу йимик, магъа сен де аявлусан», – дей. (85 сёз).

(«Къарчыгъа» журналдан).

План:

1. Бу иш не вакътиде бола?
2. Аскер де, Элдар да не ишлей?
3. Буланы янына кимлер геле?
4. Элдар яшына не эте?
5. Аскер де Элдаргъа не эте, ол нечик жавап бере?

Къыйын сёзлер: инныр, уланъяш, ялан.

Оъктемлик недир?

Адамгъа оъктемлик ошавлуму? Бу соравгъа тюрлю-тюрлю кюйде жавап бермеге бола.

Бир яшны атасын совхозгъа директор этип салгъан. О яш шондан сонг, оъктем болуп, ёлдашларына сейлемеге де суймей болгъан. Шолай оъктемликге бош оъктемлик деп айтыла. «Оъктемликни артындан къыдырып юрюр хорлукъ» деген айтыв да шолай оъктемликге айтылгъан.

Жыйында къарт ишчи чыгып сёйлей болгъан. Ол оъзю Совет уълкени ватандашы экенине оъктем болагъанын айтгъан. Къартны оъктемлигине герти оъктемлик деп айтмагъа ярай. (70 сёз).

(А Устархановгъа гёре).

План:

1. Адамгъа оъктемлик ошавлуму деген соравгъа нечик жавап бермеге бола?

2. Бир яш неден сонг оъктем болгъан?

3. О яшны оъктемлиги нечик оъктемликдир?

4. Къарт ишчи негер оъктем бола?

5. Ону оъктемлиги нечик оъктемликдир?

Къыйын сёзлер: тюрлю-тюрлю, ватандаш.

Антоша.

Антоша гечортада къавгъалагъа уянып гете. Къараса, уйде оъзю танымайгъан адамлар хоталанып айлана. Атасыны буса бети агъаргъан. Ол ачувлу. Полицияны яшыртгъын ишлейген адамлары листовкалар кыдыра.

Бир мюгълетде атасы Антошагъа чырмалгъан кагъызланы тутдура. Антоша, оланы алып, эшикни арасындан чычкъанны йимик кысдырылып чыгып гете. Сююнмекликден ону юреги атыла.

Антоша къырда агъачланы арасына кагъызланы яшыра. Ол къайтгъанда уйде полицейскийлер болмай. Атасы огъар: «Огъ, къоччагъымсан. Къутгъардынг», – деп кюлеген. (65 сёз).

(М. Росмосгъа гёре).

План:

1. Антоша гече неге уяна?
2. Атасы не гъалда болгъан?
3. Полицияны адамлары уйден нени излей?
4. Атасы Антошкагъа нелени бере?
5. Атасы уланына рази.

Къыйын сёзлер: хоталанып, полиция, листовкалар, къоччакъ.

Къурдашлагъа кѣмек.

Таныш тюгюл бир шагъарны орамы булан совет солдатлар бара эди. Мунда, бизин къурдашланы уълкесине, хатабалагъ гелген. Ер тербенив шагъарны бузгъан.

Кѣплер бузулгъан уйлени тубюнде къалгъан. Бирлерин табып да болмагъан. Яралангъанлар ва аврувлар кѣп.

Бизин солдатланы кѣмекге чакъыргъанлар. Совет солдатлар шагъарны тазаламагъа ва яралангъанланы къутгъармагъа башлагъан. Олар ёлланы ва кѣпюрлени ярашдыргъанлар.

Балагъ гелсе, совет солдатлар гъар заман да кѣмекге алгъасайлар. (61 сѣз).

План:

1. Бизин къурдашларыбызгъа не хатабалагъ гелген?
2. Адамлагъа не болгъан?
3. Совет солдатлар нечик кѣмек этдилер?

Къыйын сѣзлер: хатабалагъ, ер тербенив.

Разведкада.

Разведкагъа биз экев-уъчев болуп бара эдик. Гъар группагъа разведка этмек учун ер, берилген борчлар да бар эди. Бир керен ёлдашым да, мен де гёрсетилген ерде яшынып турабыз. Къырыйыбызда шах-шух авазлар эшитилди. Къарайбыз, нарт йимик бир немец бичагъы булан терекни къабугъун тилим этип гесип ала. Сонг шогъар яхшы къарай, ийислей ва кисесине сала.

Биз «къолларынгны гётер» деп автоматларыбызны гёзледик. Немец иржайып, къолларын гётерди. Сонг билдик: биз тутгъан немец оъсюмлюклени уйренеген профессор болгъан. (73 сёз).

(И. Керимовгъа гёре).

План:

1. Разведкагъа барагъан кюй.
2. Разведчиклер яшынып тура.
3. Немец гёрюне.
4. Немецни иши.
5. Пленге тутулгъан немец профессор болуп чыгъа.

Къыйын сёзлер: разведка, къабугъун, автоматларыбызны, профессор.

Къоччакъ разведчик.

Партизан отрядны белгили разведчиги Кузнецовгъа яратийген.

Врач операция этмеге гъазирлене болгъан. Яралы оъзюне авуртагъанын тайдырагъан укол этмесин деп тилеген. Врач тамаша болгъан. Тек Кузнецов врачгъа пуршав этмежекге сёз берген.

Операцияны вакътисинде о бир де агъ урмагъан. Операциядан сонг врач неге разведчик оъзюне шолай кыйын этгенни билме суйген. Кузнецов буса оъзюню чыдамлыгъын тергей болгъан экен.

О булай айтгъан: «Инсан оъзюню хасиятын оъзю токъташдыра». (65 сёз).

План:

1. Разведчик Кузнецовгъа не болгъан?
2. Операцияны алдында неге укол этилмеген?
3. Операцияны вакътисинде Кузнецов оъзюн нечик тутгъан?
4. Разведчик врачгъа нечик жавап берген?

Кыйын сёзлер: партизан отряд, операция, укол.

Гёчген тав.

Бизде бир гезик бек тамаша иш болгъан. Уллу тав бирден-эки тербенген ва тюпге багъып сюрлюкген. О тав гиччи оьзенни бувгъан ва Могъоч деген юртну кьырыйында токьтагърн. Тав булан бирче кьой сиривлер де, кьойчулар да, кьойчулар якъгъан отлар да гёчгенлер. О тав гъали де шо кююнде шо еринде тура. Оьзен бувулгъан ерде кёл бар. Кёлде балыкълар юзе. О тавгъа алдын бирев де бармай болгъан. Гъали буса ону айланасында туристлер, балыкь тутагъанлар, экскурсиягъа гелген охувчулар бола. (78 сёз).

(Р. Гьамзатовгъа гёре).

План:

1. Тав сюрлюкген.
2. Тав оьзенни бувгъан.
3. Тав булан бирче уьстюндеги затлар да гёчген.
4. Гъали тавну гъалы алышынгъан.

Къыйын сёзлер: Могъоч, бирден-эки, экскурсиягъа.

Дав башлангъанда.

Дав башлангъан вакътилер эсима геле. Институтну биринчи курсун янгы битдирип турабыз. Базаргюн ахшам вечерибиз болмагъа герек эди. Къушлукъ вакътиде, этиклериме крем уруп турагъанда, эшик ачылды. Комсоргубуз алгъасап гирип гелди ва фашистлер булан дав башлангъанны айтды.

Биз барыбыз да институтгъа жыйылдыкъ. Институтда митинг болду. Бизин курсада дёрт улан да, йигирма алты къыз да бар эди. Институтдан чыкыгъандокъ, барыбыз да военкоматгъа бардыкъ. Биз, дёрт де улан, гёнгюллю кюйде давгъа гетдик. (70 сёз).

(И. Керимовгъа гёре).

План:

1. Институтну биринчи курсунда.
2. Комсорг къувунлу хабар гелтире.
3. Митинг бола.
4. Студентлер давгъа гетелер.

Къыйын сёзлер: институт, базаргюн, вечерибиз, комсорг,

САЙЛАМ ИЗЛОЖЕНИЕЛЕР.

Обур тюлкю.

1.Сувсаплыкъдан тюкюрюгю кьуругъан тюлкю сув излей чыгъа. Кёп заман излеп, сонг бу бир кьуюгъа етише. Тюлкю, аркъангъа илинип, кьуюгъа тюше ва сувда гененип ятып токътай. Сувдан тойгъан сонг кьуюдан чыкъмагъа да герек чи. Тюлкю кьуюдан чыкъмагъа ёллар излей. (39 сёз).

2.Тюлкю кьуюдан чыкъмагъа планлар кьуруп турагъанда азыкъ авлап чыкъгъан бёрю уьстден кьарай. Бёрю кьараса, ичмайгъа ошайгъан айны гёленткисин гёре. Бёрю кьуюдагъы тюлкюге, о недир деп сорай. Тюлкю бёрюню алдатмагъа суюе ва айны гёленткисине кьуйрукъ деп кьоя. Кьуйрукъ битгинче етишейим деп, аркъангъа илинип, бёрю кьуюгъа тюше. Тюлкю буса, тез аркъанны башын тутуп, кьуюдан чыгъып гете. (54 сёз).

(Гь. Цадасагъа гёре).

Текст савлай охула, тек изложение язмакъ учун экинчи гесеге алына.

План:

1. Кьуюгъа тюшген тюлкю не ойлаша?
2. Кьуюну уьстуне не геле?
3. Бёрю кьуюда не гёре?
4. Тюлкю бёрюню нечик алдата?
5. Бёрю кьуйрукъну ашамагъа суюп, не эте?
6. Тюлкю кьутула.

Къыйын сёзлер: герек чи, планлар, ичмай.

Мишик ва Жымчыкъ.

1.Бир гюн бир мишик, гюнжувакъда да ятып, исинип тура болгъан. Ол кеп алмакълыкъдан гъатта гёзлерин де юмгъан. Бирден мишик лап къырыйындан «чирик-чирик» деген авазны эшитген. Астаракъ гёзлерин ачып къараса, бир жымчыкъ, сюнкюню къырыйына къонуп, бир затланы чокъуп тура.

2.Жымчыкъны гёрген мишик тербенген, ону аркъасындагъы тюклери тургъан ва о жымчыкъны уьстюне атылмагъа гъазирленген. Жымчыкъ сюнкюню къырыйы булан атыла туруп мишикге дагъы да ювукълашгъан. Шонда мишик бирден атылгъан ва жымчыкъны тутуп, эки де къолуну арасына салгъан. Жымчыкъ къарт ва гъиллачы болгъан. Ол мишикге булай айтгъан: «Сен мени суйген заманда ашамагъа боласан. Амма сен гъали де жувунмагъансан, гёзлерингден билинип тура. Гъакъыллы мишиклер буса эртен башлап жувуна».

Мишик жувунмагъа башлай, жымчыкъ буса, пыр деп, учуп гетте. Шондан сонг мишиклер ашагъан сонг жувунмагъа башлагъан дейлер. (85 сёз).

(Ёмакъдан).

Изложение язмакъ учун текстни экинчи гесеги алына.

План: 1. Мишик жымчыкъны гёре.	атылмагъа гъазирлене
2. Жымчыкъ мишикге ювукълаша.	жымчыкъ мишикни
3. Жымчыкъ тутула.	къолларыны арасында
4. Къарт жымчыкъ сёйлей.	ертенлер жувунмагъа герек
5. Гъали мишиклер неге ашагъан сонг жувуна?	балыкъ тутмагъа йыракълагъа алып гетген

Къуруда да, сувда да.

1.Итлер кѐп керенлер адамланы оьлюмден къутгъаргъан. Тавларда къарлар сюрлюгюп, адамлар тюбюнде къала. Тек ит адамны къарны тюбюнден таба. Ол ал къоллары булан къарны хоталама башлай. Адамлар гелип, къарны тюбюндегилени чыгъаралар.

Бари деген ит къыркъдан да къолай адамны чыгъаргъан. Олар бираз къалгъан буса, уышюй болгъан. (45 сѣз).

2.Итлер сувда батып барагъанланы да къутгъара. Шолай сувда юзеген итлени айрыча уйретелер.

Ит толкъунлу денгизге атыла. Толкъунлар огъар юзмеге пуршав эте. Тек ит батып барагъан адамгъа етише ва астаракъ ону опурагъындан тутта. Авур адамны ягъагъа чыгъармагъа бек къыйын, тек ит адамны опурагъын тишлери булан къысып тутта ва ягъагъа багъып сюйрей. Ит бек арий, тек адамны оьлюмден къутгъара. (57 сѣз).

Текст савлай охула. Учитель, охувчулар булан лакъырлашып, изложение учун къайсы гесек алынагъанны токъташдыра. Гъар гесекге атлар салына.

Планлар:

I.Тавларда.

1. Тавларда не къоркъунчлукъ бола? (Къарлар сюрлюге).
2. Итлер тавда адамны нечик къутгъара? (Къоллары булан къарны хоталап билдире).
3. Бари деген ит не этген? (Къыркъдан да къолай адамны къутгъаргъан).

II. Денгизде.

1. Сувда батагъан адамны къайсы итлер къутгъара? (Юзмеге уйренген).
2. Батып барагъан адамны итлер нечик къутгъара? (Опурагъындан тутуп).
3. Ит адамны ягъагъа нечик чыгъара? (Къыйналып, арып).

Къыйын сѣзлер: сюрлюгюп, къутгъаргъан, уышюй.

Сари плащ.

1.Сафарны атасы Муратны сари плащы бар. Ол ону шагъаргъа барагъанда бир де гиймеген. Азербайжанда, денгизни ичинде, «Нап ташлар» деген бурав уруп нап чыгъагъан ер бар. Сафарны атасы онда ишлей. Ол ишге барагъанда плащны илмекден ала, кагъызгъа чырмай ва кьолтугъуна да къысдырып гете. (44 сбз).

2.Сафарны атасы плащны ишде елли, янгурлу гюн гие. Сафар атасы «Нап ташлардан» къайтар гюнню сабурсуз къаравуллай. Школадан геливюнде ол эшикни артындагъы илмекге къарай. Плащ илинип болмаса, атасы ишден къайтмагъанны биле. Плащ илинип болса, Сафар бек сююне ва чабып уйге гире. Атасын гёрюп ону къучакълай. Сафар плащны оьтесиз кёп сюе. Неге тьогюл, плащ уйде болса, атасы да уйде бола. (58 сёз).

(Тофик Магъмутгъа гёре).

Гъазирлик иш: Азербайжандагъы «Нап ташлар» («Нефтяные камни») деген денгиздеги нап чыгъагъан ерни гъакъында лакъырлашыв.

Бу ерде, имканлыкъ болса, сурат гёрсетмек пайдалы болур.

Изложение экинчи гесекге гёре языла.

План:

1. Сафарны атасы плащны къачан гие?
2. Сафар нении къаравуллай?
3. О атасы уйде барны яда ёкъну неден биле?
4. Сафар плащны неге кёп сюе?

Доскагъа язылагъан сёзлер: Азербайжан, «Нап ташлар», плащ.

Къыйын сёзлер: нап, бурав урмакъ.

Тюз языв: да, де гесеклени атлыкълар булан язылышы.

Бурмалы.

1. Атай яй вакътилерде къотанда агъавуну янында тура эди. Къотанда кѣп къозулар бола, Атай оланы ашатмагъа кѣмек эте.

Бир керен Атай агъаву бир къозугъа шиша булан сют берип турагъанны гѣрдю. О къозуну анасы болмагъан экен. Атайны къозугъа языгъы чыкъды ва огъар къуллукъ этмеге башлады. Къозуну мангалайында бурма туклери бар эди. Шо саялы Атай къозугъа Бурмалы деп ат къойду. (58 сѣз).

2. Атай эртенокъ къозуну ягъына бара, огъар сют бере, ону булан гезей. Къозу да Атайгъа бек исинип къалгъан.

Вир керен бираз уллу болгъанда къозу тас болгъан. Атай къозусун ахшам болгъунча излеген. Гече болгъанда о, къозусун чакъыра туруп, агъач ягъагъа гелген. Бирден къараса, къозу, бурмаларын да атылта туруп, чаба геле. Атай да, Бурмалы да сююне туруп уйге къайталар. (56 сѣз).

Изложение язмакъ учун тестни биринчи гесеги алына.

План:

1. Атай яй вакътилерде къайда тура?
2. О къотанда не эте?
3. Атай не гѣрдю?.
4. Атай къозугъа не этди?
5. Къозугъа Бурмалы деп неге къойду?

Космосгъа учгъунча.

1.1961-нчи йылны 12-нчи апрелини эртени эди. Гюн гъар заман йимик шавла бере. Гюнню шавлалары, терезелердеги перделерден оьтюп, уьйге гире. О уьйде, парахат ятып, бир улан юхлай. Ол уланны аты эки-уьч сагъатдан бютюн дюньягъа айтылажакъ. Уьйге врач гелип, юхлайгъан улангъа айта: «Юра, турма заман болду». (46 сёз).

2.Улан, гёзлерин ачып, иржая. Атылып туруп, космонавт эртенги зарядкасын эте. Акъ халатлы адамлар гелип, огъар гийинмеге кёмек этелер. Гийинген сонг, гъар пентине ерли тергейлер. Космонавт, автобусгъа минип, космодромгъа бара. Учмагъа бары зат гъазир. Савболлашагъан минутлар етише. Муна, космос гемеси оьрге гётерилди.

Яхшы ёл! Эсен-аман ерге къайтмагъа насип болсун! (50 сёз).

Гъазирлик иш: Биринчи космонавт Юрий Алексеевич Гагарин.

Экинчи гесекге уьлгюлю план:

1. Врач гелгенде улан не эте?
2. Эртенги зарядка.
3. Гийинмеге кёмек этелер.
4. Космодромда.
5. Яхшы ёл!

Къыйын сёзлер: космос, перде, космонавт, пент.

ТЕКСТНИ ГЕСЕКЛЕРИНЕ БЕРИЛГЕН АТЛАНЫ ТИЙИШЛИ ЕРИНЕ САЛЫП, ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ

Гъажини гъакъында.

1.Бузав гезивню бакъмагъа бугюн Гъажи бармагъа герек. Йырлай туруп, ол гъайванлардан гёзюн айырмай. Айлана якъ тюрлю-тюрлю чечеклерден толгъан.

2.Гъажиге юртдан чыгъын гелеген Зайнап бажив гёрюндю. Амалсыз къатын: гъали де къаралар гийген кююнде. Ону уланы давда оьлген. Гиччи Гъажини огъар языгъы чыкъды.

3.Гъажини эсине 1941-нчи йылны гюз вакътиси гелди. Ону атасы тавдан палтарын да, иргъагъын да алып къайтды. Артындагъы гюн давгъа барагъанланы сав юрт узатды. Оланы арасында Гъажини атасы Сайт де бар эди. (75 сёз).

(А. Раджабовгъа гёре).

План:

1. Зайнап бажив.
2. Гъажи – бузавчу.
3. Гъажини атасы давгъа гете.

Текст бирдагъы охулгъан сонг гесеклени атлары шу гезикде болмагъа гереклиги токъташдырыла:

1. Гъажи – бузавчу.
2. Зайнап бажив.
3. Гъажини атасы давгъа гете.

Текстни гесеклерине берилген атлар савлай изложение учун план болуп да къала.

Къыйын сёзлер: бузав, бугюн, бажив, эсине.

Якълавчу.

1.Шофёр, машинни гъайдап, абзаргъа гирип геле болгъан. Сашаны улланасы къапуну къырыйында бирев булан хабарлап тура. Шофёр къарт къатынгъа яман кюйде акъыргъан.

2.Бир яш чабып машинни ягъына гелген ва: «Мени абайыма акъырмагъыз» – деп, чирелип токътагъан. Шофёр: «Къарагъыз шугъар, не гючлю якълавчудур», – деп кюлеген.

Шофёрну алдында абайын якълама гъазир турагъан гиччинев яш болгъан. Шофёр оъзю эгген ишден уялгъан. О яшдан ва ону абайындан гечмекни тилеген. (65 сёз).

План:

1. Шофёр абзаргъа гирме суюе.
2. Къапуну къырыйында ким бар?
3. Шофёр не эте? 4. Саша абайын нечик якълай?
5. Шофёр уялып не эте?

Къыйын сёзлер: шофёр, къапу.

Циркде.

1. Уллу лампочкалар шавла бере. Циркни аренасында киш къара ат ойнай.

2. Зенг къагъыла. Аренагъа чайкъала туруп бир донгуз чыгъа. Донгуз бурну булан аренагъа халини яя. Халини уьстюнде аш гесеклер табып, оланы да алып, къачып гете.

3. Дуров, алтын тюсде йыртыллайгъан костюм де гийип, аренагъа чыгъа. Рыжка деген гиччинева ит Дуровну айланасындан чабып айлана. Рыжка аягъы булан картадан Къара денгизни гёрсете. Къарайгъанлар харс ура. (63 сёз).

План:

1. Циркде ат.

2. Аренагъа донгуз чыгъа.

3. Дуров ва ону ити.

Къыйын сёзлер: циркде, лампочкалар, зенг, арена, костюм, Къара денгиз, киш къара.

Генторну.

1.Яшлар агъачлыкъгъа бармагъа сёйлешдилер. Олар ёлгъа чыкъды ва Генторну деген ерге етишди. Уллулар айтагъан кюйде, бырынгъы заманларда Къарабудагъгент шо ерде ерлешген болгъан. Адамлар гъайван сакълап, сабан сюрюп яшай болгъанлар. (30 сёз).

2.Адамланы эркин яшавун Акъсакъ Темирни асгерлери бузгъан. Юртну халкъы бир болуп, хыйлы заман дав этген. Тек Акъсакъ Темирни санавсуз асгери ону артгъа тартылмагъа борчлу этген. Темирни асгерлери гетген сонг халкъ гъалиги Къарабудагъгент токътагъан ерде янгы юрт къургъан. Генторну деген ерде гъали де эсги кюрчюлер чыгъа. (46 сёз).

(А. Раджабовгъа гёре).

План:

1. Эркин яшавну ким буза?
2. Юртну халкъы не эте?
3. Халкъ неге артгъа тартыла?
4. Асгерлер гетген сонг халкъ не этген?
5. Генторну деген ерде гъали не бар?

Къыйын сёзлер: Генторну, Къарабудагъгент, Акъсакъ Темир, асгер.

ТЕКСТНИ МАЪНАЛЫ БЁЛЮКЛЕГЕ АЙЫРЫП, ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ

Китлан.

Бир керен мен атам булан агъачлыкъгъа баргъанда онда юрюп болмайгъан тюлкю баланы гёрдюм. Атамдан ихтияр да алып, ону уыйге алып гелдим. Тюлкю балагъа Китлан деп ат къойдум.

Китлан мени кюлайым Тарзан булан къурдаш болуп къалды. Олар гъар заман бирче ашай, бирче ойнай эдилер.

Бир гюн Китлан, тюлкю хасиятын этип, абзардагъы тавукъну тутду. Тарзан барып Китланны елкесинден хабып, ари-бери чайкъады. Китлан тавукъну тез-тез йиберди. Шо гюнден сонг Китлан тавукъланы артындан бир де чапмады. (74 сёз).

(А. Межитовгъа гёре).

План:

1. Башлап хабарда тюлкю бала табулгъан кюй айтыла. Сонг не айтыла?
2. Хабарда маъналы нече бёлюк бар?
3. Олагъа нечик атлар бермеге ярай?

Къыйын сёзлер: кюлай, ари-бери, тез-тез.

Къоччакъ кызылар.

Тавда дав юрюлюп тура болгъан. Уланлар бек сувсап болгъан, тек ювукъ арада сув болмагъан. Оланы онгай тюшгени тавну денгизге бакъгъан янына барып, тыныш ала болгъан. Шондагъы дымлы гъава кѣмек эте болгъан.

Оланы Осман дегени шолай тыныш ала турагъанда тюпге багъып къараса, аркъаларына акъчалыкълар да гѣтерип, гъаран гелеген кызыланы гѣре. Осман барып, олагъа тавгъа чыкъмагъа кѣмек этген. Арапат ва Зарипат деген шо кызылар ичи янып турагъан уланлагъа сув алып гелген.

Муна къоччакъ кызылар! (74 сѣз).

План:

1. Тавда дав.
2. Уланлар сувсап болгъан.
3. Олагъа не кѣмек эте?
4. Акъчалыкълары булангъы кызылар кѣмекге геле.
5. Къоччакъ кызыланы атлары.

Герти насип.

Насипни гъакъында кѣп тюрлю пикрулар айталар. Биревлер насипли болмакъ учун кѣп байлыкъ болмагъа герек деп ойлаша.

Алдыңгъы заманларда бай адамлар яхшы яшай болгъанлар. Тек оланы намусу таза болмагъан.

Герти насипли болмакъ учун адамны намусу таза болма тюше. Адамлагъа кѣмек этмек, оланы сююндюрмек – муна насип. Гъар заман озюн ойлашып турагъан адам бир заманда да насипли болмас. (57 сѣз).

(Л. Кассильге гѣре).

Гъазирлик иш:

1. Насип деген не затдыр?
2. Сиз нечик англайсыз?
3. Адам къачан насипли бола?

Ёлугъув.

Магъач Дахадаев революционерлени яшыртгъын жыйынындан геч чыкъды. Къышны лап сувукъ гюнлеринден бириси эди. Магъач уйуне етишгенде орамны бириси ягъындан йылайгъан тавуш эшитилди. Магъач йылав тавуш гелеген якъгъа багъып къарады. Къараса, енгил гийинген, сувукъдан ушып турагъан он йыллыкъ яш йылап тура. Бу яшны хожайын, ишлеген гъагъын да бермей, къувалап чыгъарып къойгъан экен.

Магъач, яшны да алып, хожайынны янына барды ва огъар урушуп, яшны акъчасын бердиртди. Сонг Магъач яшны озю булан алып гетди. (72 сѣз).

(И. Керимовгъа гѣре).

План:

1. Магъач Дахадаев къайдан чыкъды?
2. Магъач не тавуш эшите
- ? 3. Ол не гѣре?
4. Яшгъа не болгъан?
5. Магъач яшгъа не кѣмек эте?

Къыйын сѣзлер: революционер, хожайын.

Маша.

Давну йылларында Москваны кырындагы юртда Маша деген он эки йыллык кыз яшай болган. Ол бизин асгер бөлүк-леге кошулуп кала. Солдатлар ону бек аялайлар. Маша телефонистка касбуну уйрене ва давларда ортакчылык эте.

Бир гезик катты дав юрюлүп тураганда байлав узылуп кала. Маша телни узылген ерин излемеге гете. Ёлда ону колуна яра тие. Маша токтамай, телни узылген ерин таба ва ону тишлери булан кысып ялгый. (64 сёз).

(С. Урланисге гёре).

План:

1. Маша кайда яшай болган?
2. Солдатлар огъар нечик кайлар?
3. Маша не касбуну уйрене?
4. Давну вакътисинде не бола?
5. Маша не этмеге гете?
6. Ёлда огъар не бола?
7. Маша телни нечик ялгый?

От сакълавчу.

1. Дагъыстанлы кьойчулар оъзюню борчун мекенли кюйде биле. Оланы бирлери гюндюзлер кьой багъа, бирлери барып арыгъан ёлдашларыны ерин тута, гечелер кьойланы бёрюлерден кьоруп сакълай. (23 сёз).

2. Кьойчуланы арасында айрыча бир касбуну башын тутгъаны бола. Ол не кьой бакъмай, не де кьойланы бёрюлерден кьорумай. Ону борчу – отну уъзмей сакъламакъ. Бу адам – отну еси, от сакълавчу. Бу касбу болуп, касбу да тюгюл. Тек къарангы болгъанда кьойчулар биревню от сакълавчу этип айыра ва шо кьууллукъну бек буварып тапшура. Бу, озокъда, тынч иш тюгюл, тек бек тарыкълы иш. Отну ягъып, ону сакъламаса, бир иш де болмай. (66 сёз).

(Р. Гьамзатовгъа гёре).

План:

1. Кьойчуланы арасында ким бола?
 2. О башгъалар этеген ишлени этеми?
 3. Ону борчу недир?
 4. От сакъламакъ нечик ишдир?
 5. Отну сёндюрмей сакъламагъа негер тарыкъ?
- Къыйын сёзлер: кьоруп, касбу, къарангы, еси.

Алмаз.

Бир керен пограничниклер Алмаз деген ити де булан дазуну тергеп айлана эдилер. Бирден Алмаз токътап отланы ийислемеге башлады. Бу ерден ят адам оьтгенге ошай.

Ит гьыз алып юрюдю. Эки сагъатлардан пограничниклер бир кёлге етишдилер. Уьлкюлени арасында къайыкъ да бар. Алмаз, къайыкъгъа минип, ону ийиследи ва къамушлукъгъа багъып юрюдю.

Къамушлукъда Алмаз уьчевню тапды. Олар дазуну бузуп гирген адамлар болгъан. Пограничниклер оланы тутуп байлады ва заставагъа алып гелди. (67 сёз).

План:

1. Пограничниклер дазуну не булан тергей?
2. Алмаз отланы ийислей.
3. Ит гьыз алып юрюй.
4. Кёлде къайыкъ.
5. Алмаз къамушлукъгъа багъып юрюй.
6. Дазу бузувчулар тутула.

Къыйын сёзлер: пограничниклер, застава, дазу, къамушлукъ.

Къоркъунчлу хазна.

Давну заманында фашистлер бузгъан шагъарны янгыдан тургъузмагъа башладылар. Эскаватор быргъылар салмакъ учун канав къазып тура эди. Бирден ковш темирге тийип гетди. Эскаваторщик тюшюп къараса – миналар бар.

Фашистлер дав вакътиде гёмюп къойгъан миналар болгъан экен. Олар атылса, айлана якъдагъы уйлер, школа бузулажакъ.

Бираздан бизин солдатлар гелди. Олар гъар минаны гетерип алып барып, шагъарны ягъасында атдырта эдилер. Шолай этап, къоркъунчлукъну тайдырдылар. (61 сёз).

Бёлюклени атлары:

1. Эскаватор миналагъа уруна.
2. Миналар атылыагъа ярамай.
3. Солдатлар къоркъунчлукъну ёкъ этелер.

Уьлгюлю план ва кюрчю сёзлер:

1.Шагъарны тургъуза.	фашистлер бузгъан
2.Эскаватор канав къаза.	быргъылар салмакъ учун
3.Ковш миналагъа уруна.	уйлер, школа бузула
4.Миналар атылса не бола?	шагъарны ягъасында атылтып
5.Солдатлар къоркъунчлукъну тайдырта.	

Къыйын сёзлер: фашистлер, эскаватор, ковш, миналар.

АЛЫШДЫРЫЛГЪАН ПЛАНГЪА ГЕРЕ ИЗЛОЖЕНИЕ ЯЗЫВ

Савбол, Керим!

Гюзню гюню Максимни машини тав ёл булан бара эди. Къатты янгур Максимге ёлну гөрмеге пуршав эте.

Бирден машинни уланъяш токътатды. Уъстю-бою йибиген ва сувукъ болгъан яш гъаран сёйлей.

Ал якъда ёл гёчген болгъан экен. Шону гиччи Керим гёрген. Керим, шофёрлар гөрмей къалар деп, гёчген ерни сакълап тургъан.

Максим ёлда къалгъан. Керим буса, юртгъа барып, адамлар алып гелген. (60 сёз).

План:

1. Керим не гёрген?
2. Ол не этмеге токъташгъан?
3. Кимни машини гелген?
4. Максим ва Керим не этгенлер?

Къыйын сёзлер: савбол, пуршав, ал якъда, шофёрлар.

Магъач ёл таба.

Магъач баш вакътиде къапу тюпде къаравул этип турду. Эгер полиция гелип, шекленип къараса, Магъач подвалдагъылагъа билдирмеге тарыкъ эди.

Къапуну ачып, орамгъа чыкыгъанда, ариги якъдан гелип, полиция етишип къалды. Олар беш бар эди. Магъач гъали подвалдагъылагъа билдирип болмай. Шонда Магъач объзун къачагъан болуп гёрюндю. Полиция шо заман шувшувун сызгыртды. Шону подвалдагъылар эшитдилер. Олар не иш барны англадылар ва яшыртгъын эшикден чыгып гетдилер. (64 сёз).

(И. Керимовгъа гёре).

План:

1. Магъач подвалдагъылары сакълай.
2. О баш вакътиде къайда къаравул эте?
3. Къапуну ачгъанда Магъач кимлени гёре?
4. Подвалдагъылагъа билдирмек учун о не гъилла ойлаша?
5. Магъачны ёлдашлары нечик къутулдулар?

Къыйын сёзлер: полиция, подвал.

Ася.

Дав заман зди. Къызъяшлар госпитальдагъы яралылагъа бермек учун жиелек чёплей эдилер. Ася деген къыз къалынлыкъгъа гирип гетген.

Бирден Ася агъ урагъан тавушну эшитген. Уълкюлени арасында яралангъан лётчик ятгъан болгъан экен!

Ася тез госпитальгъа баргъан ва, машинни кабинасындан ёл гёрсете туруп, врачланы алып гелген.

Лётчикни излейгени эки гюн бола болгъан. О душманны бир самолётун тюшюрген, тек оъзю де ялламагъа башлагъан. Лётчик самолётундан парашют булан атылып тюшген. (66 сёз).

(И. Керимовгъа гёре).

План:

1. Лётчик не этген?
2. О агъачлыкъгъа нечик тюшген?
3. Къызъяшлар агъачлыкъда не эте болгъанлар?
4. Ася лётчикни нечик тапгъан?
5. Лётчикни тапгъан сонг Ася не этген?

Къыйын сёзлер: къызъяшлар, госпитальдагъы, жиелек, къалынлыкъгъа, лётчик.

Загьидат.

Загьидатны атасы Баммат совхозну мастерскоюнда тракторланы ярашдыра. Анасы Аймесей овощ бригадада ишлей. Оьзю Загьидат уьчюнчю классда охуй.

Аймесей, эртенлер тез туруп, сыйырны сава, аш эте. Баммат гьайванлагъа ем сала, абзарны жыйышдыра. Сонг олар, аш да ашاپ, ишлерине гете. Загьидат, уьйню де сибирип, булакъдан сув да ташып, дарсларын да этип, школагъа тете.

Школадан къайтгъанда да Загьидат бош турмай. Анасына уьйде кёмек эте. Ол оьзюню опуракъларын жува, итив ура, ашгъа картоп арчый.

Анасы кьызындан бек рази. (75 сёз).

План:

1. Загьидат школадан къайтгъанда не эте?
2. Ол анасына нечик кёмек эте?
3. Загьидатны ата-анасы кимлердир?
4. Оьзю неченчи классда охуй?
5. Аймесей ва Баммат эртенлер не этелер?
6. Загьидат школагъа не этип гете?

Къыйын сёзлер: мастерскою, опуракъларын, итив, арчый.

Милиционер болажакъман.

Автобус тавлардан ѳтегенде Магъачкъала гѳрюндю. Ондагъы уййлени кѳплюгюне къарап, тамаша болуп къалдым.

Мени агъам Атай Магъачкъалада яшай. О мени ѳзлеге алып бармагъа тезден сѳз берген эди. Гъали каникуллагъа чыкыгъанда алып гелди.

Шагъарда мен Атайны тас этип къойдум. Энни не этейим?

Мен йылай туруп орам булан бараман. Бир милиционер гелии магъа сѳйледи, сонг ѳзю булан алып гетди. Милицияда магъа атив сѳйледилер, ашамагъа кампетлер бердилер. Сонг Атайны да табып гелдилер. (79 сѳз).

План:

1. Агъам Атай къайда яшай?
2. О не деп сѳз берген эди?
3. Автобус тавлардан ѳтегенде не гѳрюндю?
4. Мен негер тамаша болдум?
5. Шагъарда магъа не болду?
6. Милиционер не этди?

Къыйын сѳзлер: автобус, каникуллагъа, энни, йылай, милиционер, кампет.

Дельфинлер.

Бир керен балыкъчы Магъмут, къайыкъгъа да минип, денгизге чыкъгъан. Тюшден сонг къатты ел уьфюрмеге башлагъан. Толкъунлар гючленген, къайыкъны айландырмагъа аз къалгъан.

Денгизде дельфинлер бола. Олар сувда балагъгъа тарыгъан хыйлы-хыйлы адамлагъа кѣмек этген.

Бек уллу толкъун Магъмутну къайыгъын авландыргъан. Магъмут резин тѣшекни де къучакълап, денгизге тюшген. Магъмут, гече денгизде къалып, бек къыйынлыкъгъа тарыгъан. Толкъунлар аста болгъанда дельфинлер Магъмутну аралагъан. Олар ону тѣшегинден тебере туруп, ягъагъа алып баргъан. Ягъада, адамлар гѣрюп, Магъмутну чыгъаргъан ва огъар кѣмек этгенлер. (76 сѣз).

План:

1. Денгизде дельфинлер балагъгъа тюшген адамгъа не эте?
2. Магъмут денгизге чыкъгъанда не болгъан?
3. Толкъунлар Магъмутну къайыгъына не эте?
4. Магъмутгъа кѣмекге не гелген?
5. Дельфинлер Магъмутну нечик къутгъаргъанлар?

Къыйын сѣзлер: дельфинлер, къутгъаргъан.

Агъавун узатды

Агъасы асгерге гетегенде Малик де, папасы да ону узатмагъа Магъачкъалагъа баргъан.

Магъачкъала вокзал толуп асгерге гетеген уланлар болгъан. Мунда оланы узатмагъа гелген кѣп къардашлары да бар. Асгерге барагъан яшланы башлары къыркъылып дѣгерек болгъан.

Вокзалны бир къырыйында аргъан да, теп де согъулуп йибере. Маликни агъаву бийип болмай экен. Шонда Малик, орталыкъгъа чыгъып, чанчылып бийип йибере. Ону бийивю жыйылгъанланы барыны да кепине геле. Айрокъда, бир майор Маликни бек ушата. О Маликге честь берип, булай айта: «Уллу болуп, чагъынг етишгенде сени де асгерге кѣп сююп аларбыз» (85 сѣз).

(М. Атабаевге гѣре).

План:

1. Малик де, папасы да Магъачкъалагъа негер баргъан?
2. Магъачкъала вокзалда ким болгъан?
3. Асгерге барагъан яшланы башлары нечикдир?
4. Вокзалны бир къырыйында не болуп гете?
5. Малик не эте?
6. Малик кимни кепине геле?
7. Майор Маликге не деп айта?

Къыйын сѣзлер: асгер, вокзал, теп, майор.

СУРАТЛАВ ЭЛЕМЕНТЛЕРИ БУЛАНГЪЫ ИЗЛОЖЕНИЕЛЕР

Гёзел яй.

Оьзен бойларда акъ, сари, тёк, къызыл чечеклер гёрюне. Сув ягдадагъы отлар кьутуруп оьсе. Бузав гезив оьзен ягдада яйылып отлай.

Къыр оьрдек къыякъланы арасындан, балаларын да иертип, чыгъып геле. Сувну уьстюнде акъ, гёк гёбелеклер уча. Агъымда чабакълар бир-бирин къувалап айлана.

Арив ийисли яшыл отлу авлакъда чабып айланма не кеплидир!
(50 сёз).

План:

1. Оьзен бойда нечик чечеклер гёрюне?
2. Сув ягдадагъы отлар нечик оьсе?
3. Бузав гезив къайда отлай?
4. Къыр оьрдек къайдан чыгъа?
5. Агъымда чабакълар не эте?
6. Авлакъда не этмек кеплидир?

Къыйын сёзлер: кьутуруп, оьрдек, къыякъ, гёбелеклер.

Язбаш.

Язбашны баш гюнлери. Кана бетлердеги къарлар тайып да битмеген. Эртенлер уьфюреген тав ел къушлукъгъа таба къабугъа айлана. Колхозчулар шо гъалны хыйлыгъа токъташагъанлыгъына ёрай.

Язбаш янгуру, къабу ели булан атив узатыла. Будаилардан чёп алынган, бавланы аллы-гюллю чечеклери гъаваны атив ийисден толтурган.

Тангала халкъ казагъа чыгъажакъ. Юрта бир шатлыкъ, бир жанланыв толкъунланып тура. (52 сёз).

(М. Хангишиевге гёре).

..

План:

1. Къарлар неге тайып битмеген?
2. Колхозчулар чакъны токъташагъанлыгъын неден биле?
3. Язбашны янгуру нечикдир?
4. Будаилар, бавлар не гъалдадыр?
5. Юрта шатлыкъ, жанланыв неге тувган?

Къыйын сёзлер: кана бетлер, къушлукъгъа, къабу, аллы-гюллю, толкъунланып.

Къызыл хораз.

Абзардагы бары да жанлардан къызыл хоразны кѣп сюемен. Ол ытесиз къайыр хораз да дюр. Авул-хоншуланы хоразларын къувалап, чангына батдыра. Ол ызюню уллу авур къызыл кекелли башын ыктем кюйде ырге гѣтерип юрюй.

Ол игит хораз экенинден къайры да, ытесиз исбайы да дюр. Ону къаркъарасы эки тавукъну къаркъарасы чакъы, къанатларын яйса чы, токълу чакъы болуп да гѣрюне. Тѣшю авур къызыл тюсде, бойну буса гѣкшылт. Къуйругъу энемжаягъа ошап къалгъан. (69 сѣз).

(М. Ягъияевге гѣре).

План:

1. Бары да жанлардан нени кѣп сюемен?
2. Авулхоншуланы хоразларына о не эте?
3. Ол ызюню башын нечик гѣтерип юрюй?
4. Игит экенинден къайры о дагы да нечикдир?
5. Хоразны къаркъарасы не чакъы?
6. Ону тѣшю, къуйругъу нечикдир?

Къыйын сѣзлер: къайыр, чангына батдыра, токълу, энемжая.